

פריעת חוב על ידי גלגול במשנת הבעש"ט

המושג 'גלגול נשמות' מתאר את האמונה הרווחת של מעבר הנשמה לאחר המוות לגוף אחר. מטרת הגלגול הוא הענקת תיקון לנשמה חוטאת, ולאלו שלא השלימו בחייהם את תפקידם בקיום התורה והמצוות. חסרונות אלו מחייבות את הנשמה לחזור לעולם הזה ולהתלבש בגוף, דהיינו לחזור ולהיוולד ולהשלים המוטל עליה, לשוב להתעלות ולהשתלם, כדי לתקן אשר עוותה בחייה הקודמים. קיים מושג מקביל – 'עיבור', שמשמעו התעברות זמנית של אדם חי מנשמת צדיק, המשמש כמדריך הרוחני.

ענין הגלגול הוא מחמלת השי"ת על ברואיו ואפילו על הרשעים, לבלתי ידח מנו נידח ושלא יאבד זכרו לנצח, וכן מפורש בזוהר (ח"א דף קפז): "ת"ח כמה חס קב"ה על עובדיו בגין דקא בעי דיתתקן ולא יתאביד מההוא עלמא דאתי"¹.

חכמי המקובלים בדור דעה בצפת הצביעו על חטא של גזל ואי השבת אבידה כחטא הגורם לנשמה להתגלגל חזרה לעולם הזה כדי לתקן ולהחזיר את הגזילה. במאמרי כאן אתמקד בחידוש שנתחדש בבית מדרשו של הבעש"ט, שגם על אי פריעת חוב מתגלגלים הן המלווה והן הלווה! וכמובן שיש הבדל בין איסור גזילה שיש בה משום לאו, לבין אי פריעת חוב שלא עבר על איסור לאו.

רבי משה קורדובירו הקדיש בספרו 'שיעור קומה' פרק שלם לבאר את מהותו של הגלגול. בתוך דבריו מביא כמה דוגמאות ומזכיר גם את הגזלן ואת תיקונו: "...לשלם לחבירו ממון שגזלו, ויתן לו נכסיו או ליתן כל נכסיו לבן בין הבנים, או ייטיב לאדם זר בחשק נפשו בטובה ההיא, ואינו יודע בזה רק יודע כל הנסתרות, שהוא מגלגל את הענין. או משיא את בתו לו או מקנה לו נכסו וכיוצא"². מרהיטות לשונו משמע שרק הגזל מתגלגל ולא הנגזל, ואם הנגזל מת – אזי אפשר לתקן ע"י יורשיו.

תלמידו רבי אליהו די ווידאש, ממאורי צפת, בתוכחתו בגנות מידת הכעס ובמעלת השלום, מביא בדרך אגב ענין הוויתור של הנגזל, שבכך ירוויח מלבוא לידי מידות המגונות של כעס וקטטה: "יעשו לפנים משורת הדין, ואפילו אם יגזלו ממנו, ראוי שימחול, כשאי אפשר להוציאו בדיינים, כדי שלא יתענש חבירו, ויטריח להקב"ה לגלגל גלגולים עד שיבוא הממון לידו, על דרך שפירשו רז"ל (סנהדרין ח ע"א) על הפסוק 'לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא', לא דיין לרשעים שנטילין ממון מזה ונותנין לזה, אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו"³. גם מלשונו משמע שרק הגזלן מתגלגל.

עתה נפנה מהנושא של השבת גזילה, ונבוא להשבת אבידה. בכתבי האר"י המקוריים לא נמצא ענין תיקון השבת גזילה ע"י גלגול, אלא רק השבת אבידה. ואלו עיקרי דבריו⁴: יש אופן מיוחד שעל ידו אפשר

¹ רמז נאה על כך נתן רבי מאיר פאפריש: 'גלגול' בגימ' ע"ב וגימ' חס"ד, כי 'עושה חסד' נאמר על הגלגול שעושה חסד לנשמה שלא תאבד (מאורי אור, מערכת ג סעיף יז). ולציין מלשון תיקוני זהר: "ועד כמה זימנין [מתגלגל] עד אלף... ורזא דמלה: ועושה חסד לאלפים, למאן, לאוהביו ולשומרי מצותיו, לאלף דור" (תי"ט סט, דף קג ע"א).

² שיעור קומה, ורשה תרמ"ה, פרק פד, דף פד טו"א.

³ ראשית חכמה, שער הענוה סוף פ"ה, וראה לקמן (הערה 29) בדברי רי"ח הבבלי.

⁴ שער המצוות, פ"ה כי תצא, דף נד ע"ב; שער הפסוקים, פ"ה כי תצא, דף לט טו"ג.

להחזיר אבידה לאחר מיתה, והוא ע"י גלגול; המוצא אבידה ואינה מחזירה, אינה מספיקה חזרה ע"י עיבור, אלא צריך לחזור בגלגול גמור, והוא מדייק את לשון הכתוב: "וכן תעשה לכל אבידת אחיך", שלא תוכל אחיך להתעלם בתוך נפש חברך בסוד העיבור, אלא תתגלגל אתה לבדך בגלגול גמור, "וצער הגלגול הוא גדול במאוד מאוד". בהמשך דבריו מאריך האר"י בסוגי הנשמות והגלגולים, וסיום דבריו נוגעים כנראה לשאלה שהעלינו כאן: "והנה, באמרו 'אבידת אחיך', רמז, כי אין זה נעשה רק כאשר שתי נפשות אלו יש קורבה ביניהם, שאל"כ לא יתגלגל ביחד. וגם לפעמים יהיה כך, כאשר שתי נפשות אלו חסרות ענין מצוה אחת, ולכן מתגלגלות יחד, ועושות המצוה ההיא בעיבור, ונשלמו שתיהם"⁵.

נמצאת למד שרק באופן מיוחד ומסוים נותנים לחוטא הזדמנות לשוב ולהשיב את החוב לבעליו, רק בה בשעה שיש להן שורש נשמה אחת. ולכן תמוהים קצת כל הסיפורים החסידיים שיובאו להלן, כי לא מסתבר שאצל כולם היתה 'קורבה ביניהם'!

רבי ישעיה הורוויץ בעל 'של"ה' שינק ממשנתם, כותב בתוכחתו נגד השולחים ידם בממון חברים: "ועונש הגזל גדול מאוד, אף כשמת אין לו מנוחה עד ששייב את הגזילה להנגזל או ליורשיו, וכל זה בסוד הגלגול"⁶. גם החיד"א מזכיר את סבל הגלגול בתוכחתו לאלו שאינם נקיים מאיסור גזל: "והאיש הירא יפקח עיניו ומעיניו, כי על **דבר קטן מגזל** מתחייב לבוא בגלגול כדי לשלם אשר גזל"⁷.

לכאורה יש להבין: בשלמא הגזלן יש לו להתגלגל, אבל לשם מה יסבול הנגזל בהתגלגלות שניה לעוה"ז? ואולי אפשר ליישב על פי המבואר בלשון האר"י הנזכר, שמדובר רק כאשר גם לנגזל יש מה לתקן, ורק באופן כזה נותנים להם מקום לתקן העוול. החיד"א במתק לשונו נגע בכך, בהקדם דברי האר"י (לקו"ת) שבכל גלגול נתקנין ניצוצות רבות ועולות במדרגותיהן הראויות להן, ושאר ניצוצות שעדיין לא ניתקנו באות בגלגול פעם אחרת, ובזה תבין לכל גלגול שאינם ממש הראשונים, רק בבחינת ניצוצות ממש, ע"כ מדברי האר"י, וסיים החיד"א: "וזהו הקדמה יקרת הערך פנת יקרת ליתובא דעתא בענין הגלגולים"⁸.

מקור ענין הגלגול

בזהר פרשת משפטים דרשו על הפסוק 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם': "פתח רבי שמעון ואמר תרגומו: ואלין דינאי די תסדר קודמיהון, אלין אינון סדורא דגלגולא, דינין דנשמתין דאתדנו כל חד וחד לקבל עונשיה". תרגום: אלה הם סדרי הגלגול, דינים של הנשמות שנידונות כל אחת ואחת לקבל עונשה.

רבי משה קורדובירו – גדול מפרשי הזהר – בביאורו לזהר שהאיר פני תבל⁹, האריך בתואר ענין תורת

⁵ כוונתו שחלק מנשמה שהתגלגלה בתוך נשמה שלמה, ששניהם יש להן אותו חסרון, אזי ברגע שהנשמה השלימה את שלה, מיד מתוקנת גם חלק הנשמה שנוספה. פרק ארבעים בספר 'קב הישר' מוקדש לעבירות בהם מתגלגלים שוב כדי לתקנם, ושם מביא גם את דברי רח"ו.

⁶ של"ה, מסכת חולין, פרק נר מצוה אות נ. שמה יש לדייק מדבריו שהנגזל אינו מתגלגל.

⁷ לב דוד, סוף פרק יט.

⁸ מדבר קדמות, ערך ג סעיף י.

⁹ אור יקר, כרך ח, ירושלים תשל"ו, עמ' רמט.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים, תשי"ע

הגלגול והאמונה בה ובמטרתה. והא לך כמה ממשפטי: "קודם שנכנס בביאור שמועה זו, ראוי שנפרש מה ענין זה הנקרא גלגול. ולזה נאמר כי הנפש הנטועה בגוף, אם לא הצליחה והרשיעה בגוף הראשון, לא מפני זה תאבד הנפש, אלא תתגלגל אחר מותה בגוף שני, וכן בגוף שלישי עדי תטהר... ומה שמקשים בזה הטבעיים אין לנו מקושייתם, כי זו היא קבלת אמת". בהמשך הוא מתאר את החילוקים של סדר ההשתלשלות בין מי שלא קיים את כל מצות עשה, לבין גלגולו של מי שעבר על ל"ת.

בהמשך הוא מפרש את דברי הזוהר. גם רבי אברהם גלאנטי בפירושו לזוהר הולך בדרך הרמ"ק, ולשונו ברור מללו: "רצה להסתייע מהתרגום שפרשה זו מדברת על עסקי הדינין והעונשים שעוברים על המתגלגלים..."¹⁰.

יסוד דברי הזוהר

יסוד תורת הגלגול והסברו מעגן הזוהר בדינו של 'עבד עברי'. בחלק סבא דמשפטים¹¹ מבאר הזוהר שיש שני סוגי גלגול: נשמות הנמשכות לעוה"ז שלא בקדושה ובטהרה ראויים, נשמה כזו מכונה 'עבד עברי'; ויש נשמות הנמשכות לעוה"ז בקדושה ובטהרה, וזו נקראת 'בת מלך'. אחרי הקדמה זו הוא מבאר את הפסוק: "כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד ובשביעית יצא לחפשי חנם". וכך הוא אומר: "כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד", היינו כשהנשמה מחייבת בגלגול – אם הוא מצד מלאך מט"ט, מן הסוג המכונה 'עבד עברי', הכלול שש בחינות (חג"ת נה"ל), עליה כתוב "שש שנים יעבוד", והיא אינה מתחייבת בגלגולים אלא עד שמשלימה לתקן כל מדרגות המקום. נשמה זו עוברת ייסורים גדולים וטלטולים וטירוף. אבל אם הנשמה היא מצד השכינה, בבחינת 'צדיק', הרי היא בבחינת "בשביעית יצא לחפשי חנם", שאין בו מלאכה, וכיון שכך אין בו שיעבוד, ונאמר בה "בשביעית יצא לחפשי חנם", והיא מתגלגלת רק פעם אחת, וגם אז בלי שיעבוד וטורח. ע"כ תוכן דברי הזוהר.

בסבא דמשפטים מאריך מאוד בתורה זו ובנתינת דוגמאות של גלגולים שונים, ויפה הגדיר רבי יעקב עמדין את דברי הזוהר האלו בפרשתינו: "ראש וראשון שהודיעו אמונת הגלגול בספרינו הקדושים"¹².

¹⁰ בתוך 'אור החמה' ראש משפטים.

¹¹ מאמר זה נתגלה ע"י נשמת רב המנונא סבא שנתגלתה לרבי חייא ולרבי יוסי במלון במגדל צור בדמות טייעא. ולכן כונה חלק זה של הזוהר בשם 'סבא דמשפטים'.

¹² ומסיים: "בחקמי קדם קדמו הרבה להודיע דבר זה בעולם" (מטפחת ספרים, ח"ב ראש פרק ח). דברי יעב"ץ מוסבים כהשגה על דברי רבי אביעד שר שלום באזילה (בהקדמה לספרו אמונת חכמים), להשיב על דברי הברדשי שהשיג על תורת הגלגול, ובאזילה הביא אסמכתא מחכמי האומות: "גם פלאטון הפילוסוף הגדול וכל תלמידיו כתבו כי סברת הגלגול מוסכמת מאוד אל השכל ואל הפילוסופיה, כמו כן הוכיחו הגדולים המופלאים שבתלמידי אריסטו שכן היה דעתו... ואדרבה עם זה יתורץ יותר בריוח מה ששאל רס"ג בספר האמונות מאמר ז': אם תכיל הארץ כל האנשים אשר יחיו בתחיית המתים וחשבונותיו שם אינם כהוגן וכו', אבל מש"כ ר"י אברבנאל [פרי תצא] והן פשוטן של דברים בגלגול יתורץ הכל בריוח וכהוגן".

רבי יעקב עמדין השיג על יישובו, שאין בהם ממש: "מה צורך לרפא שבר הקושיא הלזו על נקלה ע"פ סוד הגלגול הנעלם מאוד, והניא לב הקורא בענין התחיה ח"ו, אף כי באמת רחוק הוא מהעלות ארוכה ומרפא למחלת שאלת הגאון בדרך זו, אדרבה יש עוד להגדיל התמיהא, שהרי אפילו רשעים יקומו בתחיית המתים, לקבל עונשם בגוף ונפש ששניהם יחד הרעו...".

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים, תשי"ע

אולם לכאורה הדברים טעונים ביאור, היאך נקשר ענין גלגול לפרשת משפטים. על זה עמד רבינו אור שבעת הימים רבי ישראל בעש"ט, וביאר: אם אחד דן את חברו בבית דין ויודע בעצמו שהוא זכאי בדין, ואף על פי כן התורה מחייבתו, בל יתקשה הלא תורת אמת הוא ודרכיה דרכי נועם. כי זהו אמתית התורה ונועם דרכיה, כי בודאי מן הסתם היה חייב בגלגול העבר לאיש הדן עמו, וכעת חייבתו התורה לשלם לו כדי לצאת ידי חובתו. וזה כוונת הזוהר: ואלה המשפטים, שהם דיני ממונות, אע"פ שלפעמים נראה שהפסק דין נגד האמת, אך האמת הוא: אליו סדורין דגולגליא, היינו שהבורא הכל ובורא כל הנשמות, הוא יודע איך היה בגלגול הקודם בין איש לחברו, ככה יסובב המסבב ומנהיג על פי תורה את עולמו¹³.

רעיון זה בתוספת נופך בביאור דברי הזוהר כתב אחריו רבי יחזקאל הלברשטאם אב"ד שינאווא (תקע"ה-תרנ"ט) בנו בכורו של בעל 'דברי חיים' מצאנז, אולם הוא עדיין לא הביא 'מעשה שהיה' על כך; ובודאי אם היה יודע מסיפור, יש להניח שלא היה מניחו.

סיפורי אסמכתאות

בספרות החסידית התגלגל סיפור בו הוכיח הבעש"ט את תלמידו הגדול רבי דב בער, המגיד ממעזריטש, באופן מוחשי איך שע"י סוד הגלגול אכן דין ישראל נשפט על פי האמת והצדק.

מעשייה זו קיבלה כמה וכמה גירסאות וגוונים, כנהוג בספרות זו, וקשה לעמוד על אמתיות הדברים. הצד השווה שבהן, שכולן שוות לטובת הוכחת משפט צדק על פי גלגול נשמות בעלי הדין. ריבוי הנוסחאות מעורר לעבור עליהן ולהעיר זעיר שם זעיר שם.

לראשונה נמסרה עובדה זו ע"י רבי יצחק אייזיק מקומרנא (תקס"ו-תרל"ד) – שהוא מקור למסורות רבות ועובדות על הבעש"ט ותלמידיו. בספרו על משניות (מסכת פאה פ"ח מ"ט) פירש את דברי המשנה: "וכן דין שדן דין אמת לאמיתו עליו הכתוב אומר: 'ברוך הגבר אשר יבטח בה'". ר"א דייק בהוספת המילה 'לאמיתו': "כי כמה פעמים יצא משפט מעוקל מדיני התורה כמו שאירע לאחד שהפקיד הון רב אצל אחד והלך לדרכו, וכשבא כבר מת הנפקד, ותבע מיורשיו, וטענו לא פקדנו אבא על זה, ופסקו להם שבועה ונפטרו. וכל העולם היו יודעים שזה איש נאמן וחסיד וירא שמים, וזה לא היה אמוד בכך. ושאלו למרן הבעש"ט על כך, האיך יצא משפט מעוקל מדיני התורה, והרי כתוב: אלהים נצב בעדת אל. והשיב שזהו בהשגחת המשגיח, שבגלגול העבר היה זה חייב לזה ולא פרע לו, וכעת החזיר לו לתקן נשמתו. והיה בהשגחה, לא החסיר ולא העדיף. וזהו 'דין אמת לאמיתו', אף שנראה לך שהוא משפט מעוקל,

באזילה ציין לרס"ג מאמר ז' שהשיג על תורת הגלגול, ומן הצורך לציין שרס"ג היה הראשון מחכמי ישראל שיצא נגד אמונה זו, והוא באורך כל ספרו אמונות ודעות, וכן הוא מרומז בביאורו למקרא. לדוגמה ראה: פירושו לדניאל, מהדורת ר"י קאפח, תשמ"א, עמ' פא.

¹³ מאמר זה כתב נכדו אשר זכה לשמשו וללמוד תורה מפיו, רבי משה חיים אפרים מסדילקוב, דגל מחנה אפרים, בשם "שמעתי", שסביר להניח שמתכוון לזקנו, ואכן כך שיער בספר בעל שם טוב עה"ת, ראש פרשתנו. אם כי יש לציין שהפסקה הבאה ב'דגל מחנה אפרים' הוא מביא מפורש בשם אומרו "אא"ז ז"ל".

בפשטות אין כאן מקום לתמיה על הקשר לפרשתנו, שהרי לכאורה כוונת הזוהר היא לפרשה הראשונה של 'עבד עברי', ששם בסמוך מבואר סוד הגלגול, ולזו כוונתו ולא לפסוק זה. אלא שכוונת הבעש"ט להסביר את הקשר בדרך הפשט בין פרשת משפטים בה מדובר בהלכות נזקי ממון לבין תורת הגלגול.

פרשת משפטים, תשי"ע

תדון הדין לאמתו, ולא תחזור אחרי פשרות¹⁴.

לנוסח זה אעיר בתמיה, כי הלוא הלכה פסוקה היא בישראל שמלוה על פה אינה נגבית מהיורשים אלא באחת משלוש דרכים: א. כשהמוריש הודה בחוב וציוה בחוליו שיש לפלוני חוב עליו. ב. שלוח לזמן ומת לפני זמן הפירעון. ג. שחייבוהו ב"ד לשלם ונידוהו על מה שלא שילם¹⁵. בסיפור דין, מן הסתם, לא נכלל בעל-החוב בכגון דא.

כמו כן, עצם חיוב השבועה אינו נכון; הלוא אין שבועה לגבי גביית חוב מלוה על פה מיורשים, שהרי טענין ליורשים שפרע את חובו. וכל מקום שפטורים היורשים מלשלם, פטורים אפילו משבועת היסת לאמת טענתם שאינם יודעים שנשאר מורישם חייב. שאין היורשים נשבעים שבועה שלא פקדנו אבא, ולא שבועת היסת, אלא כשבאים לגבות מהם בשטר שבידם שאין בו נאמנות והיורשים טוענים פרוע; אבל כשבאים לפטור עצמם מתביעת מלוה על פה על מורישם, יכולים לטעון פרעתני, ואם לא טענו, אזי ב"ד טוענים לזכותם¹⁶.

השתלשלות הסיפור

סיפור זה מסופר בהרחבה ובצורת פרוזה בספר 'דברים' ערבים'. במערכת הבעש"ט מסופר שתלמידו הגדול, רבי דוב בער המגיד ממעזריטש, תמה בפניו על פשר ביאור דברי הזוהר. כמענה לתמיהתו ציוהו הבעש"ט לצאת ליער הסמוך. לצידו של האילן המיתמר וליד המעיין פקד עליו הבעש"ט: עליך לשהות כמחצית היום ולהתבונן היטב בנעשה בסביבותיך. כמצוות רבו כן עשה, יצא על היער והתיישב בסמוך למעיין. והנה לפתע ראה איש אחד בא לקרבת מקומו והוא עיף ויגע, אכל ושתה, וכשכילה סעודתו קם ופנה לדרכו, ולא שם אל לבו כי ארנקו נשמט מאמתחתו. לאחר זמן מועט בא אל אותו המקום עוד עובר אורח, ואף הוא הרווה את צמאונו במי המעיין הזכים, תוך שהוא מבחין בארנק המוטל למרגלותיו, ומיד זכה במציאה ולקחו. ויהי אך יצא זה ממקומו, והנה אדם אחר, עני ונכה רוח, ביקש אף הוא לנוח מעמל הדרך והניח את ראשו לצילו של אילן, ואשמורות עיניו חיש נעצמו. לאחר שעה קלה חש אותו האדם הראשון באבדתו, ומיד שב אל מקום המעיין. תיכף שאל את העני ששכב תחת האילן: היכן הוא הארנק ששכחתי כאן? והוא באמת לא ידע מאומה. הלה החל להכותו מכות נמרצות בטענה שיחזיר לו את מעותיו, אך ללא הועיל. המגיד ממעזריטש מתבונן בנעשה, משתאה ומחריש. כששב אל הבעש"ט וסיפר לו את אשר ראה, פתר לו רבו את המראה: דע כי האיש הראשון, בגלגול הקודם היה סכום כסף חייב לעני, ולא היה בידו די להשיב לו והלכו לדון אצל רב העיר, ופסק דינו לפטור מבלי שום חקירה ודרישה.

¹⁴ משניות עם פירוש מעשה אורג, למברג תרכ"ב.

¹⁵ שו"ע חו"מ, סי' קח סעי' א ונו"כ.

¹⁶ שו"ע שם. אם לא שנתרץ בדוחק רב, שמדובר בפקדון כלים ולא בממון. ומיירי באופן מיוחד שיש סימן על הכלי, כפי שנפסק בשו"ע (רמ"א סו"ס קצו): "אמר המפקיד חפץ פלוני הפקדתי בעדים בידו שסימנו כך וכך, ואנו רואים ביד היתומים חפץ כזה, צריכים להראותו לעדים, ואם עדים מעידים אותו שהוא זה, מחזירין אותו. ואם אמרו היתומים: אבינו אמר שלו הוא, נאמנים בשבועה". וביאר הסמ"ע שם: "אף דק"ל שאין היורשים נשבעים אלא ליטול ולא להיפטר, שאני הכא שהבעה"ב נותן סימנים ואומר שיש לו עדים שיכירוהו שהוא שלו, הוא ליה כאלו הן באין ליטול מיד בעל הבית". אולם אינו נראה מרהיטות הסיפור שאפשר לדחוק בהיכי תמצא זאת.

כעת באו שלושתם בגלגול. העשיר החזיר את 'חובו' לפני שהוא השני. והשלישי שבא לנפוש הוא היה בגלגול הקודם הדיין, והואיל ופסק שלא כדין, קיבל עונשו.

וזה איפוא – סיים הבעש"ט – הפשט למה הסמיך הזוהר את הפסוק 'ואלה המשפטים' לענין הגלגול. סיפור זה מופיע לראשונה בספר 'דברים נחמדים' לר' דב בער עהרמאן, מאנ"ש של בעל 'דרכי תשובה'¹⁷. סיפור זה התגלגל גלגולים רבים בגוונים שונים, ומפני קוצר היריעה אין כאן די מקום להעתיקם, על אף השוני בין נוסח למשנהו, רק אציין לעיקר תוכנם ואעיר בזעיר אנפין.

רבי סיני הלבשרטאם מזימיראד, בנו של רבי ברוך מגרליץ בנו של בעל 'דברי חיים' מצאנז', מוסר סיפור שסיפר זקנו מצאנז'. בעצם מדובר באותו סיפור כגירסת ר"א מקומרנא, אבל לא בהפקדת ממון אלא במלווה ולווה, בתוספת והרחבה יתירה של פרטי פרטים¹⁸. נוסח יותר מורחב עם כמה שינויים מהותיים סיפר רבי בן ציון אדמו"ר מבאבוב ז"ל, ופורסם בספרו 'קדושת ציון'¹⁹.

רבי יוסף חיים הבבלי, בספרו 'עוד יוסף חי' שחיבר בערוב ימיו, מביא בפרשתנו סיפור זה באריכות יתירה ובשינוי קיצוני לגבי פשר הגלגול. שמות הבעש"ט והמגיד נפקדו אצלו, רק כתב: "מעשה בחסיד אחד", והפתרון לתמיהת החסיד התגלה לו ע"י "הגדה מן השמים". אולם השינוי העיקרי הוא בפתרון ופענוח האירוע. וזו גרסתו בקיצור: ראובן איבד את ארנקו ומצאו שמעון, וחזר ראובן והרג את לוי. והודיעוהו מן השמים שבגלגול הראשון היה לוי **אביו** של ראובן, ולוי גזל מאת שמעון ארנק וגם הרגו והוריש את הארנק לבנו ראובן. וכעת בגלגול זה באו לתקן זאת, שהירש איבד מה שירש בגזל מאת שמעון, ובא עתה הנגזל ולקח ממון עצמו מגלגול הקודם, ולפי שלוי גם הרג את שמעון הנגזל בגלגול הראשון, לכך בא בנו הירש והרג את אביו תמורת הריגת שמעון²⁰.

נוסח מוזר ביותר כתב רבי חיים אלעזר ביחובסקי – מגדולי חסידי מהרי"ד אדמו"ר מליאדי – וכדי לבחון את נקודות החולשה²¹, אצטרך להעתיק את עיקר דבריו:

¹⁷ מונקאטש תרס"ג, מערכת הבעש"ט, סעיף יח. ספר זה מכיל סיפורים רבים שהוא מקור הראשוני להם, ויש שפקפקו במקורם! באותה שנה בדיוק הוציא ר' אליעזר שענקל את ספרו 'מעשיות מצדיקי יסודי עולם', פאדגוראז תרס"ג, והביא סיפור זה בתחילת הספר בשינויים קלים.

¹⁸ חמדה גנוזה, ברולקין תשנ"ח, עמ' קמג.

¹⁹ ברולקין תשנ"ד, ב, דף פח.

²⁰ עוד יוסף חי, דרוש לפרשת משפטים, עה"פ ומכה איש ומת מות יומת. וראה בספרו 'בן איש חי', שנה ב, ראש פרשת מקץ.

²¹ סיפור זה כתב רח"א במערכת הסיפורים על האריז"ל. בסיפור שלפניו הוא מספר שמהרש"ל שמע על נפלאותיו של האריז"ל, ובעקבות כך רצה להחרימו, שכוח פלאותיו נעשית ע"י הסט"א, ובאו תלמידי האריז"ל בקפיצת הדרך לפולין והראו לו גבורותיהם ונפלאותיהם, עיי"ש. שורש סיפור זה נמצא בכמה כתי"י של שבחי האריז"ל, ראה בספר האריז"ל וגוריו, הוצאת אהבת שלום, עמ' רכת. אם כי יש לדייק שלעני"ד אין שום תמוכין מתקופת מהרש"ל לסיפור זה.

מקור לשמועה זו שהיה דין ודברים בין האריז"ל למהרש"ל, כתבו לראשונה החיד"א ביומנו בשם אביו רבי יצחק זרחיה, ותמציתו: מהר"י סרוק פיזר ק"ן פרחים לחוג חג הפסח אצל הרמ"א, ובו בפרק נמצא עם מהרש"ל. אמר לו מהרש"ל: שמעתי כי קרובי האריז"ל עושה איזה דברים. ועל זה מהר"י סרוק עשה לפניו נסים, ואז אמר

מהרש"ל נחלק עם האריז"ל בכמה ענינים²², ושורש הדבר היה ויכוח הלכתי. עשיר מפולין השיא את בתו עם חתן ממצרים. אבי הכלה נתן סכום עצום למוהר, ובשנה השניה לנישואיהם מת החתן ונשאר המוהר ביד הבעל. אולם קיימת תקנת קדמונים שאם מתה בלא בנים אין הבעל יורש את אשתו, לכן נסע אביה למצרים להחזיר את דמי המוהר שנתן, וצייד את עצמו בהסכמות מרבני פולין ובתוכם מהרש"ל, שמתקנת ר"ת וחכמי שו"ם שבשנה הראשונה יורש אבי הכלה את בתו.

בהגיעו למצרים נודע לחותן שהם לא קיבלו על עצמם תקנת ר"ת, לכן יעצו לו להגיש את משפטו אצל האר"י שהוא חותם עצמו 'אשכנזי', וגם חתנו של האר"י היה אשכנזי²³, וגם הכתובה נערכה בפולין! ניגשו הצדדים להאר"י, והוא לא רצה לדון בזה, ונתרצו בפשרה. אף על פי כן אמר האר"י, שלא יטול האב המעות וישאיר הכל ביד החתן. האב חזר לפולין בפחי נפש, אולם לפני פרידתו מהם פנה להאר"י: אף כי הסכמתי עם פסק דינכם, אף שאינו על פי דין תורה, אבל מה אגיד לרבנים ששלחוני?

ענה לו האר"י: אמור להם בשמי שכן כתוב בתורה "ואלה המשפטים". עשה העשיר את שליחותו, ודברי האר"י הכעיסו את מהרש"ל. כאשר באו השליחים²⁴ כדי לשכנעו לטובת רבם, אמרו לו ששמעו מרבם שעשרים שנה קודם לכן נסעו שני אנשים ביחד על ספינה; לאחד היה ברשותו כסף רב, ולשני לא היה, והלווה העשיר סכום כסף לעני. לבסוף לא נפגשו יחד המלוה והלווה, ויצא שהחוב לא נפרע מעולם.

מהרש"ל הודיעני נא תורת אמת, והשיבו שהארץ הלזו טמאה, לכך קיבל מהרש"ל גלות וסיפר כל קורותיו בגלות הזו (פורסם ע"י ח' רוזנברג, קרית ספר, ה, ירושלים תרפ"ח, עמ' 161). משמועה זו, כנראה, כתב החיד"א ב"שם הגדולים", בערכו של האר"י, שמהרש"ל היה מקרובי משפחתו של האר"י, ובערך רבי שלמה לוריא, כתב ששמע שלמד חכמת הקבלה מפי ר"י סרוק, תלמיד האר"י קרובו. אם כי עד היום לא נמצאו מסמכים בני אותה תקופה שיאמתו את זה. גם יש להבין, לכאורה, מאי כל האי, שתלמידו עשה לפניו אות ומופת, מאי אולמא מעשי התלמיד ממעשי הרב.

ובכלל, הרי נזרקה שאלה בבית המדרש, האם ר' ישראל סרוק היה משומעי לקחו של האר"י, ועד היום עדיין לא נפתרה. הרב יוסף אביב"י חקר והעמיק רבות בשנים את התפתחות כתבי האר"י וגוריו, ורק לאחרונה הוציא לאור פרי מחקרו בשם 'קבלת האר"י'. פרק שלם בספרו הקדיש לאישיותו של ר"י סרוק, וגילה חדשות רבות. לעניינינו אפשר לדלות שתי נקודות לסיכום: הוא החל להפיץ תורת הקבלה משנת ש"ג בשלונקי. משנת ש"ס החל להפיץ ביתר שאת במדינות איטליה. עד היום נמצאו רק שני מקורות בהם אפשר להסתפק שמא הגיע לאשכנז, והם בין השנים שס"ג-שס"ו, האחד בקראקא והשני בפרנקפורט, וכל זה בגדר ספק, והרי רמ"א ומהרש"ל כבר מזמן לא היו בין החיים (י' אביב, קבלת האר"י, א, ירושלים תשס"ח, עמ' 224-244).

ועוד, הטיעון של ר"י סרוק שהוא לא מפיץ תורת האמת בארץ טמאה, האם פולין יותר טמאה מאיטליה? ובכלל לא מצאנו בכתבי מהרש"ל שיצא לגלות. רק רמז אחד יש שבשעה שיצאה התנגדות עליו מרבי שלום שכנא ובנו ר' ישראל, ונמצאו מעטים שעברו משיבתו אל ישיבת ר' שלום שכנא, וזה גרם צער רב למהרש"ל: "כי בעו"ה ממרידת התלמידים המורדים ופושעים בי וסומכין ובוטחין על גבורת הזקן ובנו הגאון יצ"ו הם המוציאים אותי חוץ למחיצתי ומחסרים גופי ובריאותי" (שו"ת רמ"א סי' ס). אפשר שהביטוי "חוץ למחיצתי", משמעו גלות. וראה אצל ר"י רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, עמ' סב.

²² הוא כותב דבר זה בצורת מאורע ידוע ומפורסם, שהוא בא לגלות את פשרו ועיקרו. אך באמת שאין הדבר ידוע ממקום אחר.

²³ גם דבר זה אין לו מקור. והלוא החיד"א (שה"ג בערכו) מביא שמועה שהיה חתן אצל דודו – אחי אמו – רבי מדכי פראנסיס, ושמועה זו יש לה אסמכתא בשבחי האר"י (ראה מהדורת אהבת שלום, עמ' ג). וגם על האר"י בעצמו מצד אביו, אינו ברור האם היה ממוצא אשכנזי. ואפילו בהנחה שהיה ממוצא אשכנזי, הרי כל תורתו למד מפי רבותיו שהיו יוצאי ספרד!

²⁴ הם רח"ו ור"י סרוק, שמשופר עליהם בסיפור הראשון. ראה הע' 21.

תבעו אותם לדין [כנראה בבי"ד של מעלה], ופסקו שהלווה יבוא בגלגול של נקבה והמלווה בגוף זכר ויינשאו זה לזו, ואותו סכום של החוב תיתן הנקבה לזכר, ואח"כ תמות בתוך שנה במצרים, במקום שלא נתפשטה תקנת ר"ת, והסכום ישאר אצל הזכר.

וכאן הסבירו את משפטו של רבם האר"י, שכך כתוב בתורה "ואלה המשפטים". שהרי לכאורה קשה, שהתרגום על תיבת משפטים ביאר "דיניא", הרי היא מידת הדין, ובתקו"ז כתוב שמשפט הוא "רחמי", ובזהר כתוב "דא רזא גלגוליא", ולכאורה שלושת משפטים אלו סותרים זל"ז. אלא ע"י ההקדמה הנ"ל הכל מובן: המשפט בבית דין של מעלה אכן הוא בדין, ובכל זאת יש גם מידת הרחמים, והיא ע"י גלגול.²⁵

כמובן שסיפור זה לא הגיע לארצות רוסיה אלא על כנפי הדמיון, וכל כולו קטנוני מאוד. ויש מקום להפריך כל משפט אחד לאחד, אבל רק אציין דברים בסיסיים: האר"י לא כיהן כרב במצרים, לא היה קרובו של מהרש"ל, תלמידיו לא היו במצרים, וכל ההסבר של "ואלה המשפטים" הלוא הוא רעיון חסידי מחודש שהוא הכניסו בפי האר"י.²⁶

יתר על כן, אף על פי שיש לדון אם תקנת שו"ם התפשטה גם במצרים, אבל גם בלא זה התקבלה שם תקנת טוליטולה, שאם תמות האשה בחיי בעלה ואין לו בנים ממנה – חולק הבעל את הממון עם יורשה, הוא נוטל מחצה והם נוטלים מחצה. תקנה זו אינה מוגבלת לשנה אחת כגון תקנת שו"ם, אלא אפילו לאחר כמה שנים נוהג כן, וכותב רבי בצלאל אשכנזי רבו המובהק של האר"י, שנהגו הספרדים בארץ ישראל, במצרים, בסוריא ובאפריקה הצפונית, לכתוב דבר זה כתנאי בכתובה עצמה, שאם תמות האשה יתחלקו בירושה "כמנהג דמשק".²⁷

יש לציין ששורש הסיפור, שבימי האר"י היה מעשה שנישאו לזמן קצר ומתה הכלה, והסביר האר"י שבגלגול הקודם היתה היא חייבת כסף לבעלה בגלגול הקודם, וכך חזר הממון לבעליו. אבל הסיפור עם מהרש"ל וכו' אינו מופיע שם ולו ברמז.²⁸

והנה כמה פלאי הדבר שסיפור זה מספר רבי יוסף חיים הבללי, וגם כאן ללא פירוט שמות בעלי הדין אלא בעילום שמות. על דברי הגמרא (סנהדרין ח ע"א): "אמר הקב"ה, לא די שנוטלין מזה ממון ונוהגין

²⁵ כתבי הרח"א ביחובסקי, ברוקלין תש"נ, עמ' לו. יש לציין שספרו של רמ"ע מפאנו, 'גלגולי נשמות', פראג תס"ח, הוא רשימה מופלאה של אישי תנ"ך וחכמי המשנה והתלמוד, שורש נשמתם וגלגוליהם, ועיקר תוכנו קיבל מפי ר"י סרוק.

²⁶ במאמרו הנפלא על תולדות בעל 'מגלה עמוקות' שכתב מכובדי הרב אליעזר כצמאן (ישורון, יח, עמ' תתקסח) הביא סיפורו של ביחאווסקי, ולא העיר עליו כלום.

²⁷ ראה שו"ת רבי בצלאל אשכנזי סימן יב. ולחיזוק הדבר אביא רק מספרים מתקופה זו ממקום זה המאשרים את התקנה: שו"ת רדב"ז ח"א סי' שטז (משקף מנהג מצרים); שו"ת מהרי"ט ח"ב אבה"ז סי' מז; שו"ת מהרי"ץ החדשות סי' נד; שו"ת ר' שמואל ויטאל סי' עג (מביא שם כמה הסכמות מרבנים המחזקים את התקנה); שו"ת ר' משה אלשיך סי' טו; שו"ת ר' משה גלאנטי סי' מט; שו"ת מהריב"ל ח"ב סי' פ.

²⁸ לא נדפס, אלא נמצא בשבחי האר"י בכת"י. ראה מ' בניהו, ספר תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 177 ובמצוין שם. ומשם לחמ"י חלק ימים נוראים, עשרת ימי תשובה, פרק ג; ומשם לספר מעם לועז, פרשת אמור, עמ' רפח.

לזה שלא כדן, אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו", תמה רי"ח מה שייד טרחה אצל ריבון העולמים. הוא מוטיב והוא מפרק לה, שהטרחה אינה בעצם המעשה, אלא מפני שקשה לפניו להפך דבר מסדרי מעשה בראשית ומסדר העולם. ונותן על כך דוגמא: "מעשה באשה אחת שהיה לו ממון שנתן לה אביה על מנת שאין לבעלה רשות בו, ובא הבעל ותבע לפני הדיין שממון זה מנכסי מלוג הוא ופירותיו שלו, הדיין לקח הממון ונתנו לבעל שלא כדן. האשה מרוב צערה חלתה ומתה. מה עשה הקב"ה, את הבעל המית, והביאו בגלגול אשה בעוה"ז, ואת האשה הביאה בגלגול איש, האיש שנתגלגל באשה נשא את האשה שנתגלגל לאיש, נמצא עתה נעשה עולם הפוך, הבעל נעשה אשה והאשה נעשת איש, נשאה זה עתה את בעלה...". וההמשך הוא כמו שסיפר ביחאובסקי. מסיים רי"ח: "ראה ענין זה נעשה ע"י שתי מיתות ושני גלגולים היו בשינוי והיפך סדרו של עולם... ולכן אמר שמטריחים אותו להחזיר ממון לבעליו, ועוד שהרי הדיין לוקח ממון שלא כדן ונותן לזה"²⁹.

האם נוכל לומר שהרי"ח ורח"א ביחאובסקי לקחו את המעשה ממקור שלישי?!

בחבורות-מעשיות שיצאו חדשים לבקרים, נמצאים עוד כמה סיפורים על הבעש"ט היאך הוכיח את אלו שירדו כדי לתקן את הגזל שגזלו או עשקו בגלגול הקודם, וגם כעת עם ירידתם - במקום לתקן את עוולתם עוד הוסיפו חטא על פשע. סיפורים אלו הם ארוכים ביותר עם הרבה צבע ודרמה, ללא מקור אמין³⁰.

מעשה שבא לפני החזו"א

חבורה מתלמידי ישיבת פוניבז' באו אל החזו"א בשאלה: מצאנו 'שילינג' ברחוב, האם לא כדאי לחשוש שמא האובד לא משמש עדיין בכיסו, ואם כן הרי זה בגדר 'ייאוש שלא מדעת' והמטבע אסורה עלינו?

אמר להם: אין שום יסוד לחשוש כך, ואפילו אם יהיה יחיד שעדיין לא משמש בכיסו, מכל מקום שייד הממון למוצא מצד הדין. יתר על כן, אין טעם לנהוג במקרה זה לפני משורת הדין, כי אלה כבשי דרחמנא, שמטבע זו האבודה מפלוני תגיע לידי פלוני...

לשמע הדברים, פתח אחד מן החבורה והעיר מדברי הבעש"ט הנזכרים. נענע לו החזו"א בראשו, כמי שמסכים לדבריו, כשהוא טורח ומבאר ושאר הנוכחים את הענין לאשורו: הכוונה כמו במקרה דנן, שהמקרא אומר "אשר תשים לפניהם", היינו יש לסמוך על הדין "מצא מעות מפוזרין הרי אלו שלו". ולכאורה, אם יש חשש שמא לא משמש בכיסו, איך יהיה הדין דין אמת. אלא ודאי הענין קשור בסוד הגלגול, שמבקשים מן השמים להעביר ממון שלו לחברו כפירעון בעבור מה שחב לו בגלגול קודם. אך אם ימשמש בכיסו, הלא שוב אין הממון שלו ואין אתה פורע לו כי מהפקר זכה. לפיכך מסבבין בהשגחה פרטית שהוא לא ימשמש ולא יתייאש, ובינתיים ימצא חברו מטבע ויזכה בה ביושר כפי שהורו

²⁹ בן יהוידע, סנהדרין שם.

³⁰ ר' יצחק דב ב"ר צבי הירש, אמונת צדיקים, ורשה תר"ס, סיפור פג; פאר מקדושים, ורשה תר"פ, סיפור א.

חכמים, ובאופן זה יחזרו מעותיו לבעליהן מגלגול הקודם³¹.

סיפור דומה מהבעש"ט

סיפור נוסף מהבעש"ט על תשלום חוב ע"י גלגול מסופר ב'שבחי הבעש"ט' (מהדורת מינץ, עמ' קמא), ותמציתו: פעם התאכסן הבעש"ט אצל אחד מאנ"ש, ובאמצע שיחתם ביקש ממנו הבעש"ט שיתן לו מתנה את אחד מסוסי. השיבו: רק את הסוס הזה אל תבקש ממני, בגין ערכו הרב, כי הוא עובד פי כמה מכל סוס אחר. המשיכו בשיחה, והמאכסן שפך את לבו לפניו על בעלי חוב רבים שעדיין חייבים לו ולא פרעו את חובם, בהראותו לבעש"ט את שטרי החוב. ביקש הימנו הבעש"ט שימסור לו שטר חוב מסוים במתנה. השיבו המאכסן: למה לך שטר חוב זה, והלא בעל-החוב מת מזמן? השיבו הבעש"ט: אף על פי כן! מסר לו את השטר, ולקחו הבעש"ט וקרעו לגזרים. עם קריעת השטר, אמר לו: לך ראה מה טיבו של הסוס הנ"ל, ויראה והנה מוטל מת, והבין כי לא דבר ריק הוא. הסבירו הבעש"ט פשר הדבר: איש פלוני שלא פרע את חובו, נפסק דינו שיעשה לך נחת רוח ויעבוד בעבודך להמיר את החוב, והתגלגל בסוס, ולכן הסוס עבד ביתר שאת יותר משאר הסוסים, וכאשר נמחל שעבודו חזר למקומו, ומת מיד.

סיפור זה כנראה שפורסם בספרים שונים, והגיע לאוזני רבי ישראל מאיר הכהן מראדין בעל 'חפץ חיים', והוא צירפו לספרו 'שפת תמים'³², וכן בספרו מחנה ישראל (פרק טז), בתוכחתו על גודל עוון הגזל. אולם כנראה שלא ידע שהמדובר ברבי ישראל בעש"ט, בחשבו שהמדובר ברבי יצחק בר ששת, וכה כתב: "וראיתי בספרים מעשה נפלא שהיה בימי הריב"ש שבא אחד בגלגול סוס...". לימים שינה הח"ח את הלשון וכתב "בימים הראשונים".

עד כאן מהספרות החסידית - ומכאן לספרות המוסר. הגר"א מוילנא בפירושו למשלי פירש את הפסוק (משלי יד כה) 'מציל נפשות עד אמת ויפיח כזבים מרמה': "העד האמת מציל ב' נפשות, נפש הנגזל מעשקו ונפש הגזלן ג"כ הוא מציל מדינה של גיהנם, והצלתו מעולה יותר מהנגזל, כי הצלת נגזל הוא בממון לבד, לא כן הצלת הגזלן הוא לנשמתו, וז"ש בגמרא האי מאן דשקיל מיניה גלימה בבי דינא ליזמר וליזל, כי נטלו גזילה מידו והצילוהו מעון הגזל, וזהו מציל ב' נפשות - העד האמת". וסיום הפסוק 'ויפיח כזבים מרמה', פירושו: "היינו שמבטיח להעיד לחבירו שקר או אמת, ואח"כ מרמה אותו שאינו מעיד לו ויוצא מב"ד בפחי נפש, כי אין לו מי להעיד לו, וזהו 'ויפיח כזבים' הוא מרמה אותם". וכאן מגיע הגר"א לעניינינו: "ועוד [היינו פירוש נוסף לפסוק], כי הגזל דבר מחבירו ולא החזירו עד כלות ימיהם, מוכרחים שניהם לבוא בגלגול, הגזלן והנגזל, ולכך כשמחמתו יוחזר הגזילה לבעלים הוא מצילם מגלגול, וזהו 'מציל נפשות'".³³

³¹ פאר הדור, ג, ב"ב תש"ל, עמ' צח. על פי דברי החזו"א יוצא שהמעשיות המסופרות על הבעש"ט והמגיד ממעזריטש אין בהם תיקון והשבה, שהרי אותו אדם לקח את הארנק שמצא כדין, ושוב לא קיבל ממנו את ממונו. אלא אם כן נאמר שאותו אדם עדיין לא התייאש ממנו.

³² פרק ד. 'שפת תמים' הוא קונטרס נספח לספר חפץ חיים.

³³ משלי עם פירוש הגר"א, שקלוב תקנ"ח; צוין בספר 'אבן שלמה', וילנא תרל"ג, פרק ג סעיף ח. הח"ח בספרו

מכל האמור עד כה, יש מקום לתמיהה מה אשם הנגזל, על שצריך לבוא שוב ולהתגלגל חזרה לעוה"ז, כדי לתקן את עוולתו של 'הגזלן'?! אם לא שנאמר שהנגזל גם חטא בדקויות, וכעת נתקן במלואו.³⁴

ואכן בספר חמדת ימים, חלק ימים נוראים, פרק ג – 'תקון עוונות', נגע בענין זה: "וכבר ראיתי לחסיד אחד צווח על איש אחד ששקל לו פחות משיעורו, והיה אומר אליו: איני כועס עמך, כי אם אתה נענש על ידי להתגלגל שגם אני אתגלגל אחר מיתתך לשלם לי". עדיין לא עלה בידי לגלות מניין ינק עובדה זו.

אסמכתא ליישור המשפט בעקבות פעולה שמימית, אפשר להצביע על דברי מדרש תנחומא ראש פרשת משפטים: "ואלה המשפטים: רבי אליעזר אומר, אם יש למטה, אין דין למעלה. אם אין דין למטה, יש דין למעלה... לפיכך אמר הקב"ה שמרו את המשפט שלא תגרמו לי לעשות משפט מלמעלה, שנאמר ואלה המשפטים".

במשפט בין אדם לחברו לפעמים מכריעים דלא כנפסק בשו"ע

רבי גרשון אשכנזי, רבה של כמה קהילות חשובות ובסוף ימיו בעיר קולמיי³⁵, כתב בדרושו לפסוק 'ואלה המשפטים', בהקדם ביאור הפסוק 'משפטי ה' אמת צדקו יחדיו', שאם בעלי הדין הם יראי השם, וברצונם לדעת רק דבר ה', ואין כוונתם לנגוע במה שמוכן לחברו, ומקבלים בשמחה את פסק הדין, עליהם הכתוב אומר 'משפטי ה' אמת'. וזהו כוונת התרגום "ואלין דיניא דתסדר קדמיהון", היינו שהדיין צריך רק לסדר את הדין לפניו, ללא אריכות דברים וללא טענות ומענות. אבל אלו הרוצים ליהנות מחלקו של אחר, יש לדין להתרחק מהם. בהמשך דבריו הוא כותב בזה הלשון: "או שיש בדיינים כח לפסוק דין לאמיתו ולא כסידור על פי השו"ע, רק על פי שיבורר לדיינים האמת, ולא יסדר דין השו"ע על פי טענותיהם כי שקר הוא, ואם אין בידו כח זה להוציא דין לאמיתו של דין, יותר טוב להתרחק מזה"³⁶.

רעיון כעין זה מסופר על רבי שמואל שמעקא קליין אב"ד סעליש. תלמידו רבי יונתן בנימין קליין דיין בעיר סעליש כותב, שאם אלוקים ניצב בבית דין, "אי אפשר שתצא מבית דין שום עוולה לשום איש". ובכך הוא מפרש את הפסוק בראש ספר דברים 'לא תכירו פנים במשפט': "אם יהיה לכם קשה הכיצד פסקו לחייב את הזכאי, 'והדבר אשר יקש'ה מכס', התירוץ הוא 'תקריבון אלי ושמעתי'ו", מלשון הבנה, כלומר אבין ואסביר לכם הדבר, כי הוא סוד הגלגול, לכן מן הסתם הוא מחויב לחבירו מגלגול הקודם, והקב"ה סיבב שבית דין יחייבו עתה לשלם חובו מכבר".

ועל כך הביא סיפור נורא ממורו רבי שמעלקא קליין: "עובדא ידענא מאת מרן קודש הקדשים הגאון

³⁴ שפת תמים ציין לדבריו. ובכמה מקומות המשיל הח"ח משלים והשתמש במוטיב הגלגול כדי להסביר נפלאות תמים דעים (ראה: שם עולם, שער שמירת השבת, פרק ג; חפץ חיים, שער התחזקות פרק א).

³⁵ הדעה הרווחת אצל חכמי הסוד, שרק נשמה חדשה צריכה לקיים כל תרי"ג המצוות, אבל המגולגל – היינו נשמה ישנה, אינה צריכה לתקן מה שהיתה חסרה ממנו, רק במקרים מיוחדים, כגון מי שלא הניח אחריו זש"ק. ראה: מהרח"ו, הקדמה ח' בשער הגלגולים; ר"א אזולאי, חסד לאברהם, מעין ה, עין משפט נהר כא.

³⁶ חתן רבי מנחם מנדל מקוסוב בעל 'אהבת שלום', נפטר בשנת תרכ"ג.

³⁷ עבודת הגרשוני, זולקווא תרכ"ד, ריש פרי' משפטים, ד"ה או יאמר.

הצדיק אב"ד דפה, שהיה דרכו בקודש בכל פעם לפשר בין הבעלי דינים. פעם אחת באו לפניו שני בעלי דין, אחד תבע מחבירו סך מסוים שהלווה לו, והשני כפר בכל, ופישר ביניהם שהנתבע ישלם חציו. פתח התובע את פיו בעזות, והתבטא לפניו שאם דין תורה כזו, יכול כל אחד לגנוב מחבירו, היות כי הוא יודע בבירור שהלווה לו סכום הנזכר. ויחר אפו של מרן רבינו מאוד על דברים האלה, ואחר הפיוס מן אותו האיש, ורבינו נתפייס, פתח פיו בחכמה ואמר: אתה חושב שהקשית קושיא עצומה, דע לך שלא קשה מידי, כי כתיב 'אלקים נצב בעדת אלי' ודרשו חז"ל (מדרש תהלים סי' פב; ויק"ר כט, ג) שהקב"ה ניצב עם הדיינים, ותדע לך שזהו סוד הגלגול, כי בגלגול הקודם היית חייב לחבירך סכום של החצי הנזכר ולא שילמת לו, ועל גזל אינו מועיל תשובה עד שישב את הגזילה, והקב"ה ברוב רחמיו סיבב אשר בגלגול זה תלווה לו סכום כפול, והוא יכפור בהלוואה, ובית דין יפשוט ביניכם לחצי, וזהו לטובתך³⁷.

לעומתם יש שכתבו, שאדרבה, רק ע"י פסקי דין השו"ע מתיישרים העיוותים שכבר חלו בגלגול הקודם. רבי שמעון גרינפלד, רבה המפורסם של סעמיהאלי, מענקי ההוראה בהונגריה מבאר את הפסוק 'ואלה המשפטים' בהקדם דברי רבי טוביה הלוי מצפת, מגורי האר"י³⁸, שעומק הדין אינו מושג אלא אך ורק בהיות ה' עם השופט ומלמדו להועיל לכוון הדין להלכה. ואם אין הקב"ה בעת המשפט, יכשל בדין ולא ידע בין ימין לשמאל. ממשיך מהרש"ג: "ותדע, שמשפטי התורה יש כמה מצות וחוקים שהם נגד השכל האנושי, כמו אם נמצא אחד מהעדות קרובים, בטלה כל העדות, וכן דין עדים זוממין, שאם הרגו אינן נהרגים, ודין שאולה בבעלים שפטור אפילו בפשיעה... וכולם גזירות התורה שגזרה החכמה העליונה שיהי הדין כן". בהמשך מבאר באופן פלאי את דברי הגמרא בסנהדרין (ז ע"א) שהיה אחד שהיה מהלך ואומר: מי שיוצא מבית דין ופשטו שם את גלימתו, היינו שהפסיד בדינו, אעפ"כ יזמר זמר של שמחה, שגם אם הפסיד - בדין הפסיד ונגמר הענין בצדק. מבאר מהרש"ג, שאף שלדעתו האמת איתו, ואינו חייב בדבר כלל, כגון שהיו עדי שקר וכדומה: "מ"מ כיון שלא עמדו ביד על הדבר לברר שהצדק איתו, ולפי משפט התורה החפץ של חבירו, אף לפי המצב כעת, אין הדבר כן, מ"מ מן הסתם הוא היה חייב לחבירו סכום כזה שהפסיד בב"ד בגלגול הקודם וצריך עכשיו לתקן להחזיר הדבר לחבירו, ולכן היה משפט התורה כך, ולכן סיבב הקב"ה שלא יהיו עדים או שיהיו עדי שקר וכדומה... כי אלקים נצב בעדת אל, בוודאי ירדו לאמת לפי מה שצריך להיות אמת". דברי מהרש"ג אלו מרטיטים ביותר.

דברי דרש על פי מאמרו של הבעש"ט

את דברי חז"ל (פסחים נד ע"ב) ששבעה דברים מכוסים מבני אדם, ואחד מהם 'עומק הדין', פירש רבי נפתלי אב"ד ליטוואסק³⁹: "על פי מה שכתבו הספרים הקדושים בשם הבעש"ט, ביאור דברי הזוהר ראש פ' משפטים... כי אנו רואים בעינינו שנים באים לדין ואחד יצא חייב, הגם שעל פי שכל האנושי הוא זכאי, זהו מהנסתרות לה' אלוהינו, אשר בגלגול הקודם היה חייב לזה, וה' הביאו בלגול כדי להשיב

³⁷ נפש יהונתן, מהדורת ניו יורק תשס"ז, ג, עמ' טו.

³⁸ חן טוב, ויניציה שס"ה, פרשת וארא ופרשת משפטים.

³⁹ בנו של רבי שמעון מיערוסלוב ותלמידם של רבי יצחק אייזיק מזידיטשוב ורבי שלום מבעלז. נפטר בשנת תר"ן.

פרשת משפטים, תשי"ע

את הגזילה, וזהו כוונתם **עומק הדין**⁴⁰!

יפה דרש רבי חיים יעקב גוטליב אב"ד מייסקולץ, בביאור דברי יתרו למשה (שמות יח כג): "אם את הדבר הזה תעשה וציווך אלהים ויכלת עמוד, וגם כל העם הזה על מקמו יבא בשלום". דייק הרב, שמן הנכון היה לו לומר לשלום, שהרי האנשים בעלי הדין יוכלו לבוא לשלום ולעמק השווה, אלא על פי מאמרו של הבעש"ט יובן שהכוונה על הנשמה שהתגלגלה מעוה"ב ובאה על תיקונה בשלום בעוה"ז⁴¹.

את דבריהם (בבא בתרא קעה ע"ב): "הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות", פירש רבי חיים אלתר פאנט, רב בתל אביב⁴², שדיני ממונות הם בבחינת "חכמה גדולה" על פי מאמר הבעש"ט, שלא יהיה מוזר בעיניך דרכי פסקי הדין. וכן שהוא לימוד מוסר השכל לא יהיה להוט אחר ממון שלא כדין, כי בסופו שיחזור לבעליו ע"י טלטולים וטרדות, ומה לו ולצרה הזאת, וזוהי החכמה ללמד דעת נכון⁴³.

בברכת שבת שלום, יחיאל גולדהבר

⁴⁰ אילה שלוחה, ברוקלין תש"ל, סוף פרשת תולדות.

⁴¹ שמעתי מפי נכדו הרב אברהם גוטליב מבתי הונגרים שבירושלים.

⁴² בנו של רבי אברהם שמואל פאנעט רבה האחרון של קרלסבורג, וחתן רבי משה אהרן קרויס אב"ד נאדי-באניא.

⁴³ תפוחי חיים על סיום מסכתות הש"ס, נספח לספר אביו 'אשיב אברהם', ת"א תשל"ב, עמ' קסב.